

Tjeu van den Berk

PA.W. van Renterghem (1)

Historische figuur

Bij zijn dood in 1939 roemt de Utrechtse psychiater H. C. Rümke hem als een van de merkwaardigste figuren in de Nederlandse psychiatrie, een man die ‘reeds bij zijn leven een historische figuur, een bijkans legendarische gestalte’ was geworden. Hij voegt er aan toe dat de bloei van de psychotherapie aan het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw aan hem te danken was.

Deze man was Albert Willem van Renterghem, die leefde van 1845 tot 1939. Deze nestor van de psychotherapie verdient een prominente plaats in onze stukjes over ‘Jung en Nederland’. In 1912 bezoekt hij Jung in een cruciale periode van diens leven, en wel om bij hem in analyse te gaan. Het uitgebreide verslag dat hij daarvan heeft gedaan is kostbaar voor de Jung-biografie omdat Van Renterghem één van de weinigen is geweest die ons een inkijk geeft in **Jungs** leven en werk in de jaren dat de breuk tussen hem en Freud onvermijdelijk werd. In A. W. van Renterghem (2) zal ik dat uitwerken. In dit Jung Bulletin-nummer wil ik een beeld geven van deze man, ‘op weg naar Jung.’

Van hypnotiseur tot psychotherapeut

In 1887 hoort Frederik van Eeden over een huisarts te Goes, Van Renterghem, die hypnose toepast en grote bekendheid geniet als wonderdokter. Hij besluit hem op te zoeken. Van Renterghem was, voor hij zijn vader opvolgde als huisarts in 188, marineofficier geweest en tussen 1867 en 1877 had hij in de verlofperioden medicijnen in Utrecht gestudeerd.

Op een dag wordt zijn aandacht getrokken door een aankondiging in de krant over somnambulisme en hypnose. Hij raakt geheel in de ban van de genezende kracht ervan. In 1887 bezoekt hij de onbetwiste oervader van de hypnose-therapie in Nancy, Ambroise Liébault. Deze heeft een eigen methode ontwikkeld. Twee jaar later zal Freud dezelfde Liébault bezoeken en er ook sterk van onder de indruk van komen. Van Renterghem was perplex toen hij Liébault een kwartier bezig zag met zijn patiënten. ‘Mijn gaan naar Nancy was mij een gang naar Damascus geworden. Ik wou en zou voortaan mij wijden aan de geneeswijze door psychische middelen. Beter dan ooit tevoren begreep ik, dat de zieke mens zowel stoffelijke middelen als geestelijke behoeft om te genezen. Dank zij Liébault had ik een nieuw wapen leren kennen, een wapen in al zijn eenvoud krachtiger in de strijd tegen ziekte-toestanden dan menig stoffelijk ding: het gesproken woord.’

De therapie van hypnotische suggestie werkte fantastisch in Goes. En hield het uit tegen de plaatselijke kritiek in want zowel de pastoor als de dominee waren beiden zijn patiënten! Op een hete zaterdagmiddag in juli stapt van Eeden de spreekkamer binnen. Hoe het er op die dag aan toeging, weten wij dank zij de lijvige, autobiografie van Van Renterghem. Van Eeden was overdonderd! In de slaapkamer lag languit op de vloer met een kussen onder zijn hoofd een boer te slapen. In de kinderkamer werden twee stoelen door slapende mensen bezet. Een oudere juffrouw rustte wat, nadat van Renterghem haar hoofdpijn had ‘weggesuggereerd’. Tegenover haar was een achttienjarig meisje aan het sluimeren. Haar was door de arts ingeprent dat ze geen last meer zou hebben bij het urineren. In de bedstee sliepen

vier kinderen. In de hoek van de studeerkamer stond een man, die aan een oogziekte leed, rechtop te dromen. Van Eeden keek zijn ogen uit. Hij was er getuige van hoe Van Renterghem een stoere wagenmaker, lijdende aan spierkramp, in slaap bracht en van zijn kramp afhielp, hoe hij een ambtenaar van zijn doofheid afhielp en een aan gewrichtsreumatiek lijdende vrouw enige verlichting van haar pijnen verschafte en hoe hij een metselaarsknecht met stijfheid in het schoudergewricht met behulp van suggestie bewegingen liet maken.

Kliniek in Amsterdam

De immer voortvarende Van Eeden stelt Van Renterghem voor om samen in Amsterdam een kliniek voor therapeutisch hypnotisme te openen. Van Renterghem hapt toe en verhuist met zijn hele gezin naar de grote stad. 'Werd ooit een profeet geëerd in eigen land?' Een maand later, op 15 augustus 1887 openen zij op Singel 183 een eenvoudige praktijkruimte. Van Eeden heeft een witkartonnen kaart voor het raam geplaatst met: *Behandeling door hypnotisme. Dr. W. A. van Renterghem, arts en Dr. Fred. Van Eeden, arts. Op werkdagen van 11 tot 3 uur. Drie gulden voor de goeiden en één gulden voor de minder goeiden. Ze moeten al vlug verhuizen omdat de ruimte te klein werd.*

Op het *Eerste Internationale Congres over wetenschappelijk en experimenteel hypnotisme* in Parijs op 12 augustus 1889 zijn Van Renterghem en Van Eeden sprekers. Ze stellen daar hun werk voor als 'psychotherapie'. Van Renterghem erkent daar ook dat hypnose niet voldoende is bij zware psychische aandoeningen. Van Eeden laat weten dat hij steeds minder met hypnose werkt maar zijn patiënten rustig uitgestrekt met gesloten ogen laat liggen en met hen een gesprek aangaat. Ellenberger noemt deze twee Nederlanders in zijn standaardwerk over 'De ontdekking van het onbewuste', twee voorlopers van de psycho-analyse.

In 1893 trekt Van Eeden zich om persoonlijke, **psychologische** en politieke redenen uit de praktijk terug. Hij hield niet van de goeide klassen met hun neurosen. Hij vond juist de hypnotherapie geschikt voor de werkman. Hij hield niet van de neurotische mensen, die met name onder de goeiden ontstonden.

A.W. van Renterghem ontwikkelt zich tot een gezien psychiater. Hij verplaatst eerst zijn praktijk eerst naar de P. C. Hooftstraat. Maar dan biedt één van zijn patiënten hem een lening aan om een nieuw gebouw in de Van Breestraat op te zetten voor de suggestieve therapie een therapie voor 'normale', niet direct geesteszieke mensen. Het werd het 'Instituut Liébault' genoemd, een novum op psycho-therapeutisch gebied.

Naast een woning voor de administrateur, een bibliotheek, een onderzoekskamer en een fietsenstalling bevatte het bouwwerk een grote zaal, tien bij zes meter en zeven meter hoog. Een gedempt licht vulde deze ruimte, getemperd door een lamp van geel glas in het plafond en door het gekleurde glas van het raam aan de achterkant van de zaal. In deze stemmige ruimte ondergingen personen die er geen bezwaar tegen hadden om tezamen met anderen te worden behandeld, hun therapie. De meeste ziekten prefereerden echter een privé behandeling. Voor hen waren er, links en rechts van de zaal, zestien kamertjes, alle voorzien van een zachte divan en een gemakkelijke stoel. Dubbele muren maakten het er doodstil. De deuren openden en sloten geruisloos, gordijnen weerden het daglicht. Overal in het gebouw lagen dikke tapijten die het geluid van voetstappen dempten. Kortom een ideale omgeving om zich te ontspannen en suggesties in zich op te nemen.

Het werd een groot succes. Hij behandelde gemiddeld 60 patiënten per dag. Als goed zakenman had hij een knipkaartsysteem ingevoerd! In 1906 associeert Van Renterghem zich met de zenuwarts Arie van der Chijs. In 1910 wordt Van der Chijs medebeheerder van het 'Instituut Liébault'.

Hij ontdekt de psychoanalyse

Van Renterghem komt voor het eerst in aanraking met de psychoanalyse tijdens de voorbereiding- en van het *Tweede Internationale Congres voor Neurologie, Psychiatrie en Krankzinnigenzorg* van 2 tot 7 september 1907 in Amsterdam.

De curieuze nieuwigheid 'psychoanalyse' stond daar ruimschoots centraal. C. G. Jung was uitgenodigd om deze tak van psychiatrie te vertegenwoordigen en te verdedigen. Hij treedt in Amsterdam voor het eerst op voor het internationale voetlicht. Hij spreekt er over Freuds visie op 'hysterie'. Hij had Freud in maart van dat jaar voor het eerst ontmoet. Deze was zelf afwezig in Amsterdam.

Aan Van Renterghem werd gevraagd als nestor van de psychische geneeswijzen in Nederland om een rapport uit te brengen over de **psychoanalyse** in zijn land. Maar hij bedankte. Hij kende slechts in grove trekken deze richting en hij miste nog alle praktische ervaring.

Hij gaf op de laatste dag van het congres wel een eigen lezing. 'De verschillende wegen van de psychotherapie: de weg van het hart, de rede en de fantasie of het geloof.'

In 1908 past hij voor de eerste keer de droomtherapie toe van Freud bij een patiënte. Hij is niet helemaal voldaan maar raakt er wel in geïnteresseerd.

Hij besluit in 1911 op 21 en 22 september het derde *Internationale Psychoanalytische Congres* in Weimar te bezoeken. Hij zit toevallig in hetzelfde hotel als alle kopstukken van de psychoanalyse. Tijdens één van de voordrachten zit hij naast Ferenczi, die hem zegt, dat als hij nader kennis zou maken met de psychoanalyse, hij Liébault zou laten vallen. Iets wat hij overigens nooit gedaan heeft.

Van Renterghem wilde na dat congres er veel meer van weten. Zijn neef Jan van Emden had al een lucratieve huisartsenpraktijk opgegeven in Leiden om zich geheel aan de **psychoanalyse** te wijden. Hij had zelfs een trainingsanalyse ondergaan bij Jung en Freud. Van Renterghem wilde ook zo'n analyse 'ter voorlichting en ter lering' en hij plande die voor in de zomer van 1912. In de winter van 1911/1912 besteedde hij veel tijd aan het bestuderen van **psychoanalytische** literatuur. Met name de werken van Freud, Jung en Stekel.

In analyse bij Jung in Küsnacht

'Aldus voorbereid schreef ik in April aan Dr. Jung dat ik met de wens praktisch ingewijd te worden in de psychoanalyse naar Zürich dacht te komen en mij gaarne wilde onderwerpen aan zijn analyse. Ik vroeg hem mij gedurende een tweetal maanden te willen opnemen onder zijn leerlingen. Ik kreeg tot antwoord, dat hij bereid was mij te helpen, maar niet de hele tijd van mijn verblijf te Zürich zou zijn, daar hij in juni een periode van 2 à 3 weken als geneesheer de zomeroefeningen van het leger moest meemaken. In die tussentijd echter zou zijn assistente de Hollandsche verpleegster, zuster Moltzer hem mogelijk wel kunnen vervangen. Ik keek ietwat vreemd op van laatstgenoemde opmerking, maar besloot de

gebeur- tenissen af te wachten. (...) Dat ik mij tot Jung wendde voor analyse in plaats van tot Freud had mede een financiële reden. Beide heren achtte ik even geschikt om mij te initiëren, beiden hadden te Weimar op mij een aangename indruk gemaakt. Zürich was dichterbij Amsterdam gelegen, zou goedkoper zijn, wat logies betref en de prijs, die Freud berekende voor een uur analyse was dubbel zo hoog als die de door Jung werd gevraagd. Waar Freud 50 kronen vroeg, eiste Jung 20 franc.” Maandag 24 mei 1912 komt de zevenenzestigjarige (!) Van Renterghem met zijn vrouw in Zürich aan. Zondag 21 juli zullen ze die stad weer verlaten. Zijn analyse zal gedurende die twee maanden plaats vinden.

Van Renterghem gaat eerst naar zuster Moltzer, de rechterhand van Jung in die jaren. Van haar hoort hij dat het meer dan week zal duren voor Jung hem kan ontvangen in zijn villa. ‘Mejuffrouw Moltzer is een rijpe, jonge dame met een intelligent gezicht. Zij dweept met haar dokter, is door hem geanalyseerd. Sedert geruime tijd assisteert zij hem bij de analyse van kinderen en vrouwen. Dr. Jung had haar opgedragen om indien ik haast en over weinig tijd beschikte, alvast zelf een begin te maken met mijn kuur. Zij durfde mij dat echter niet goed voorstellen. Ik bekende haar eerlijk liever de terugkomst af te wachten van haar chef. Aan mijn verzoek, om tijdens dat ze kinderen analyseerde, in een nevenvertrek, dus onbespied, toehoorder te mogen zijn en zo wat van haar techniek te kunnen profiteren, mocht zij geen gehoor geven, daar zulks in strijd zou zijn met de allereerste voorwaarde, die gebiedt dat de analyse strikt confidentieel moet zijn en blijven. Hoezeer mij dit speet, moest ik buigen voor deze zo billijke uitspraak.’ Moltzer raadt hem wel aan om op vrijdagavond 30 mei de Zürichse **Psychoanalytische** Vereniging te komen bezoeken. ‘Vrijdagavond liet ik moeder de vrouw alleen en begaf mij naar de bewuste samenkomst, waar ik op een bovenkamer een aantal heren en veel – ik zou haast zeggen, te veel – dames aantrof.’ Hij leert er Maeder en Riklin kennen, de twee trouwste medewerkers van Jung als ook de Nederlander Dr. Jan Van Ophuysen uit Leiden die als psycho-analytisch assistent werkte aan een sanatorium in de buurt en zeer geïnteresseerd was in wat er in Wenen en Zürich aan de orde was. Op maandag 3 juni vindt dan het eerste bezoek aan Jung plaats. ‘Deze visite was de eerste van een lange reeks. Het dienstmeisje wees mij de weg naar boven en diende mij aan bij haar meester. Een hoogblonde, flinkgebouwde jonge man ontvangt mij op recht hupsche wijze en liet op mijn “Eindelijk ben ik dus in het Sanctum sanctorum” volgen: “Voelt u zich als een zondaar, die de kerk mag betreden?”